

ETIKA IN KIBERNETIKA DRUGEGA REDA

(Predavanje na mednarodni konferenci v Parizu Sistemi in družinska terapija: etika, spoznavna teorija, nove metode)

Drage dame in gospodje!

Ganila me je širokogrudnost organizatorja te konference, ki mi ni omogočila samo obiska v vašem lepem mestu Parizu, ampak tudi čast, da s svojim predavanjem otvorim plenarno sejo.

Prevzela me je tudi bistrournost naših organizatorjev, ki so mi za temo mojega predavanja predlagali in izbrali sledeč naslov "Etika in kibernetika drugega reda".

Če odkrito priznam, se sam tako zahtevnega naslova verjetno ne bi upal predlagati, vendarle pa me veseli, da ste prav meni poverili to nalogo.

Že pri odhodu iz Kalifornije v Pariz so mi polni zavisti postavljali vprašanje: "Kaj boš počel v Parizu? O čem boš predaval?"

Ko sem jim odgovoril: "Govoril bom o etiki in kibernetiki drugega reda," so me vsi začudeno pogledali in me vprašali: "Kaj pa je kibernetika drugega reda?", kot da bi o etiki ne bilo vprašanj.

Odleže mi, kadar me ljudje sprašujejo o kibernetiki drugega reda in ne o etiki. Razprava o kibernetiki je mnogo enostavnejša kot o etiki, o kateri je skorajda nemogoče govoriti. O tem bom sicer natančneje govoril še kasneje. Zaenkrat bi rad spregovoril le nekaj besed o kibernetiki sami oz. o kibernetiki kibernetike, torej o kibernetiki drugega reda.

Kot je splošno znano, govorimo o kibernetiki takrat, ko so efektorji, kot so npr. motor, stroj, naše mišice itn., povezani s senzornim organom, ki s svojimi signali ponovno vpliva nazaj na efektorje.

Ta krožna organizacija je torej tisto, po čemer se kibernetično organizirani sistemi bistveno razlikujejo od drugih, ki niso tako organizirani. Norbert Wiener je v znanstveni diskurz ponovno uvedel pojem "kibernetika". Ugotovil je: "Obnašanje takšnih sistemov bi lahko interpretirali kot usmerjenost k doseganju določenega cilja."

Lahko bi torej predpostavljali, da imajo takšni sistemi določen namen! To pa se resnično sliši nekam bizarno!

Dovolite mi, da s citati mož in žena, ki jih pojmujejo kot matere in očete kibernetične misli in dejavnosti, podam še nekaj opisov pojma kibernetika.

Najprej se sklicujem na vam vsem dobro znano Margaret Mead, ki je v enem od predavanj za Ameriško kibernetično združenje dejala:

"Kot antropologinjo me je zanimal vpliv teorije kibernetike na našo družbo. Pri tem ne mislim na računalnike ali elektronsko revolucijo kot tako niti na konec odvisnosti od pisanja pri nabiranju znanja oz. na to, kako je med uporno mladino obleka namesto mimeografičnega stroja postala oblika komunikacije." Dovolite mi, da to ponovim: "Ne mislim na način, kako je med uporno mladino obleka namesto mimeografičnega stroja postala oblika komunikacije." In potem nadaljuje: "Posebej želim poudariti pomen interdisciplinarnih pojmov, ki smo jih na začetku poimenovali 'povratna zveza', nato 'teleološki mehanizmi' in končno kot 'kibernetika' - oblika interdisciplinarne miselnosti, ki predstavnikom mnogih disciplin omogoča, da lahko med seboj lažje komunicirajo v jeziku, ki ga vsi razumejo."

Rad bi še predstavil misel njenega tretjega moža, epistemologa, antropologa, kibernetika in, kot mnogi trdijo, očeta družinske terapije, Gregoryja Batesona:

"Kibernetika je veja matematike, ki se ukvarja s problemi nadzora, rekurzivnosti in informacije."

In še misel filozofa organizacije in mojstra menedžmenta Stafforda Beera:

"Kibernetika je znanost o učinkoviti organizaciji."

In končno poetična refleksija "gospoda kibernetike", kakor ga ljubeče imenujemo, kibernetika vseh kibernetikov, Gordona Paska:

"Kibernetika je znanost o metaforah, ki jih je možno zagovarjati."

Zdi se, da ima kibernetika za različne ljudi različen pomen, kar je povezano z bogastvom njenega konceptualnega temelja. To je po mojem mnenju dobro, saj bi sicer kibernetika postala dolgočasna veda. Kljub vsemu izhajajo vsi ti vidiki iz osrednje teme, in sicer iz krožnosti.

Ko so pred približno pol stoletja prepoznali plodnost tega koncepta, je nastopila evforija v filozofiranju, epistemologiziranju in teoretiziranju o posledicah tega koncepta, njegovega mesta na različnih področjih in njegove združujoče moči.

Istočasno se je pri filozofih, epistemologih in teoretikih razvilo nekaj nenavadnega: vedno bolj so videli sebe kot del večje krožnosti, bodisi znotraj krožnosti svoje družine, svoje družbe in kulture ali celo kot del krožnosti kozmičnih razsežnosti.

Gre za način opazovanja in razmišljanja, ki je danes za nas povsem naraven, takrat pa je bil težko razumljiv in celo prepovedan!

Zakaj?

Ker je nasprotoval osnovnim principom znanstvenega diskurza, ki je zahteval ločitev opazovalca

od opazovanega. To je bil princip objektivnosti: lastnosti opazovalca ne smejo postati del opisa njegovih opažanj.

Ta princip sem tukaj podal v njegovi najbolj brutalni obliki, da bi ponazoril njegov nesmisel: če lastnosti opazovalca, namreč opazovanje in opisovanje, izključimo, ne ostane nič več na voljo: niti opazovanje niti opisovanje.

Kljub vsemu je obstajalo opravičilo za to, da so se oklepali tega principa, in sicer iz strahu. Iz strahu pred nastankom paradoksov, če bi bilo opazovalcu dovoljeno vstopiti v univerzum lastnih opazovanj. Nevarnost paradoksa vam je poznana: če se prikrade v teorijo, je, kot da bi se preklano hudičevo kopito zataknilo med vrata ortodoksnosti.

Ko so seveda razmišljali o partnerstvu v krožnosti opazovanja in komuniciranja, so stopali na prepovedano področje:

Na splošno krožna zaprtost pomeni, da A vodi v B; B vodi v C; in - O! Groza! - C vodi v A!

Ali v refleksivnem primeru: A vodi v B; in - O! Šok! - B vodi v A!

In končno preklano hudičevo kopito v najčistejši obliki, v obliki samoreference: A vodi v A!
Sramota!

Sedaj vas prosim, da mi sledite v deželo, v kateri ni prepovedano, ampak je celo zaželeno, da se govori o sebi (kaj drugega naj sicer počnemo?).

Do premika od opazovanja stvari tam zunaj k opazovanju opazovanja samega je po mojem mnenju prišlo na osnovi pomembnega napredka na področju nevrofiziologije in nevropsihiatrije.

Končno je bilo mogoče postaviti vprašanje o tem, kako delujejo možgani; lahko si si drznil pisati teorijo o možganih.

Lahko bi kdo ugovarjal, da so fiziki in filozofi že od Aristotela stoletja dolgo vedno znova razvijali teorije o možganih. Kaj je torej novega v prizadevanju današnjih kibernetikov?

Novo je globoko spoznanje, da so potrebni možgani, da bi lahko pisali teorijo o možganih. Iz tega sledi, da teorija o možganih, ki želi biti celostna, mora zaobjeti pisanje te teorije. In kar je še bolj fascinantno, tudi pisec te teorije mora zaobjeti samega sebe. Preneseno na področje kibernetike, to pomeni: s tem ko kibernetik stopi na svoje področje, mora razložiti svojo lastno dejavnost; kibernetika postane kibernetika kibernetike ali kibernetika drugega reda.

Dame in gospodje,

to spoznanje predstavlja temeljno spremembo ne le v tem, kako znanstveno raziskujemo, ampak tudi kako dojemamo poučevanje, učenje, terapevtski proces, organizacijski menedžment itn.; in - po mojem mnenju - kako zaznavamo odnose v našem vsakdanjem življenju.

To temeljno epistemološko spremembo lahko zagledamo, če se najprej imamo za neodvisne

opazovalce, ki opazujejo, kako svet teče mimo nas; ali če se imamo za udeležene akterje v drami vzajemne interakcije, dajanja in sprejemanja v krožnosti človeških odnosov.

V prvem primeru lahko zaradi svoje neodvisnosti povem drugim, kako naj mislijo in ravnajo: "Ti moraš...", "Ti ne smeš..."; to je izvor moralnega kodeksa.

V drugem primeru lahko zaradi svoje vzajemne odvisnosti rečem le samemu sebi, kako naj mislim in ravnam: "Moram...", "Ne smem..."; to je izvor etike.

To je bil lažji del mojega predavanja. Prehajam na težji del: razmišljal naj bi o etiki.

Kako naj se tega lotim?

Kje naj začnem?

Ko sem iskal, kako naj začnem, mi je prišla pod roke ljubka pesem Yveline Rey in Bernarda Prieura, ki krasi prvo stran našega programa. Naj vam preberem prve vrstice:

"Ste rekli etika?

Že se šepet stopnjuje v hrup.

Nenadoma vrtnice ne kažejo več trnov.

Brez dvoma je ta tema žgoča.

In je tudi tema trenutka."

Naj začnem s trni in upam, da se bo pojavila vrtnica.

Trni, s katerimi bom začel, so razmišljanja o etiki Ludwiga Wittgensteina iz njegovega Logično filozofskega traktata.

Če bi moral jaz dati naslov temu traktatu, bi ga imenoval Etično filozofski traktat. Vendar tu ne bom zagovarjal takega naslova, temveč vam bom raje povedal, kaj me spodbuja, da se sklicujem na Wittgensteinova razmišljanja, da bi predstavil svoja lastna.

Sklicujem se na številko 6 v njegovem Traktatu, v katerem govori o splošni obliki stavkov. Skoraj na koncu tega razpravljanja preide na problem vrednot v tem svetu in njihovega izražanja v obliki stavkov. V svojem slavnem stavku št. 6.421 pride do zaključka, ki vam ga želim prebrati v originalu:

"Es ist klar, dass sich Ethik nicht aussprechen laesst." ("Jasno je, da etike ni mogoče izreči.")

Zdaj boste razumeli, zakaj sem na začetku rekel: "Začenjam s trni." Prišli smo na mednarodni kongres o etiki in že prvi predavatelj domneva, da je o etiki nemogoče govoriti. Toda imejte še trenutek potrpljenja. Wittgensteinovo trditev sem navedel izven konteksta, torej še ne moremo vedeti, kaj je pravzaprav hotel povedati. Na srečo sledeči stavek 6.422, ki ga bom kmalu prebral, podaja kontekst za stavek 6.421. Da bi se pripravili na sledeči stavek, se spomnite, da je bil Wittgenstein Dunajčan. Tako kot jaz. Menim, da nas vi, Parižani, na nek način nezavedno razumete. Naj poskusim:

"Pri postavljanju nekega etičnega zakona v obliki: 'Moraš...' je prvo, kar pride človeku na misel: In kaj potem, če tega ne storim?"

Ko sem to prebral, je bila moja prva misel, da se vsi s to "prvo mislijo" Wittgensteina ne boste strinjali. Menim, da tu prihaja do izraza njegovo kulturno ozadje.

Kljub vsemu naj nadaljujem z Wittgensteinom:

"Jasno pa je, da etika nima nobenega opravljanja s kaznijo in plačilom v običajnem smislu... Sicer pa mora obstajati neke vrste etično plačilo in etična kazen, vendar morata temeljiti v delovanju samem."

"... vendar morata temeljiti v delovanju samem"!

Morda se spominjate na začetku omenjenega samoreferenčnega primera "A vodi v A" in njegovih rekurzivnih sorodnikov kibernetike drugega reda.

Vsebujejo te pripombe namige, kako razmišljati o etiki in istočasno upoštevati Wittgensteinove kriterije? Mislim, da. Jaz zase poskušam upoštevati naslednje pravilo:

"V vsakem pogovoru, ki ga imam npr. v znanosti, filozofiji, epistemologiji, terapiji itn., obvladati uporabo svojega jezika tako, da je etika implicitna."

Kaj želim s tem povedati? S tem mislim, da naj jezik in ravnanje plavata na podzemni reki etike. Pri tem je treba paziti, da se ne potopita, tako da etika ne pride eksplicitno do besede in da se jezik ne izrodi v moralno pridigo.

Kako naj to dosežemo? Kako bi lahko skrili etiko pred vsemi očmi, pa vseeno dopustili, da določa jezik in ravnanje?

Na srečo ima etika dve sestri, ki ji omogočata, da ostane nevidna, ker za nas ustvarita viden okvir, otipljivo tkivo, znotraj katerega ali na katerega lahko vezemo gobelin našega življenja. In kdo sta ti dve sestri?

Ena je Metafizika, druga je Dialogika.

Zdaj nameravam govoriti o teh dveh damah in o tem, kako omogočata etiki, da se izrazi, ne da bi postala eksplicitna.

Metafizika

Naj začnem z Metafiziko. Da bi vam takoj pokazal očarljivo dvoumnost, ki jo obkroža, mi dovolite, da navedem citat iz odličnega članka z naslovom "Narava metafizike" britanskega

znanstvenika W. H. Walsha. Svoj članek začenja s sledečim stavkom:

"V metafiziki je skoraj vse kontroverzno in zato ni čudno, da se le redki, ki se imenujejo metafizike, strinjajo o tem, kaj je točno tisto, kar želijo doseči."

Ko se danes obračam na Metafiziko, z nikomer ne iščem soglasja o njeni Naravi. In to zato, ker hočem natančno povedati, kaj je to, ko postanemo metafiziki, pa če se tako imenujemo ali ne. Menim, da postanemo metafiziki, kadarkoli se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih. Dejansko obstaja med trditvami, predlogi, problemi, vprašanji precej odločljivih in veliko načelno neodločljivih.

Vzemimo primer odločljivega vprašanja: "Je število 3,396,714 deljivo z 2?" Manj kot dve sekundi potrebujemo, da se odločimo, če je to število res deljivo z dva. Zanimivo v tem primeru je to, da bi za to vprašanje potrebovali prav tako malo časa, če bi število ne imelo 7, temveč 7000 ali 7 milijonov števil.

Seveda bi lahko postavil vprašanja, ki bi bila nekoliko težja, npr.: "Ali je število 3,396,714 deljivo s tri?" ali pa še težja. Obstajajo pa tudi problemi, ki jih je izredno težko rešiti. Nekatere so postavili že pred več kot 200 leti, pa še danes nimajo odgovora. Pomislite na Fermatov "Zadnji teorem", ki so ga poskusile rešiti najbrižljivejši glave, vendar zaenkrat še niso prišli do odgovora.

Ali pa pomislite na Goldbachovo "Domnevo", ki zveni tako preprosto, da imaš občutek, da je dokaz na dlani:

"Vsako sodo število je vsota dveh primarnih števil."

Na primer: 12 je vsota dveh primarnih števil 5 in 7; ali $20=17+3$; ali $24=13+11$; in tako naprej. Doslej za to domnevo niso našli nasprotnega dokaza. In četudi nadaljnji poizkusi te domneve ne bodo ovrgli, še vedno ostaja domneva, dokler ne bodo našli matematičnih postopkov, ki bodo odločili v prid Goldbachovega dobrega občutka za številke. Iskanje zaporedja, ki bi potrdilo njegovo domnevo, je upravičeno, saj je problem postavljen v okviru logično matematičnih odnosov, ki zagotavljajo, da je možno iz kateregakoli vozla tega kompleksnega kristala medsebojnih povezav splezati na katerikoli drug voz.

Eden najznamenitejših primerov takega miselnega kristala je monumentalno delo Principia Mathematica avtorjev Betrand Russella in Northa Whiteheada, ki sta ga pisala deset let, od 1900 do 1910. To veliko delo v treh delih in na več kot 1500 straneh naj bi za vse večne čase ustvarilo konceptualno mašinerijo za brezhibno dedukcijo. Konceptualni stroj, ki bi bil brez dvoumnosti, protislovij in neodločljivosti.

Kljub vsemu je Kurt Gödel leta 1931, takrat star 25 let, objavil članek, katerega pomen daleč presega kroge logikov in matematikov. Naslov tega članka se glasi:

"Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme" - "O formalno neodločljivih stavkih v Principia Mathematica in sorodnih sistemih" (v Monatshefte für Mathematik und Physik, Vol. 38, str. 173-198).

Gödel je v članku dokazal, da logični sistemi, pa čeprav so še tako previdno zgrajeni kot pri Russellu in Whiteheadu, niso imuni za neodločljivosti.

Vendar pa ni treba, da bi se informirali o načelno neodločljivih vprašanjih zgolj pri velikih mislecih, kot so Russell, Whitehead, Gödel in drugi. Taka vprašanja se pojavljajo vsak dan.

Vprašanje o nastanku našega univerzuma je npr. eno od načelno neodločljivih vprašanj: nihče ni bil zraven, da bi opazoval. To je očitno, če pogledamo na mnoge različne odgovore na to vprašanje. Nekateri pravijo, da je šlo za enkratno ustvarjalno dejanje pred štiri ali pet tisoč leti; drugi pravijo, da ni bilo nikoli začetka in tudi ne bo nikoli konca, saj je univerzum sistem, ki je v stalnem dinamičnem ravnovesju; tretji spet menijo, da je univerzum nastal pred približno 10 ali 20 milijardami let s "prapokom", katere šibki odmev bi z velikimi radijskimi antenami lahko slišali še danes; sam se nagibam k Chuang Tsujevemu poročilu, ker je najstarejše in zato temu dogodku najbližje. Takole pravi:

"Nebo ne stori ničesar; to ne-početje je dostojanstvo;
Zemlja ne stori ničesar; to ne-početje je mir;
Iz združitve obeh ne-početij vznika vse početje
in nastajajo vse stvari."

Lahko bi podal še mnoge druge primere, saj sploh še nisem omenil, kaj o svojem izvoru pravijo Burmanci, Avstralci, Eskimi, Bušmani, Hotentoti idr. Z drugimi besedami, povej mi, kako je nastalo vesolje, in povedal ti bom, kdo si.

Upam, da sem dovolj pojasnil razliko med odločljivimi in načelno neodločljivimi vprašanji, da vam zdaj lahko predstavim stavek, ki ga imenujem "metafizični postulat". Takole se glasi:

"Le o tistem vprašanju, ki je načelno neodločljivo, se lahko odločimo."

Zakaj?

Preprosto zato, ker so odločitve za odločljiva vprašanja že vnaprej določene z izborom pravil, ki to, kar imenujemo "vprašanje", povežejo s tistim, kar imenujemo "odgovor". V nekaterih primerih se to zgodi zelo hitro, v drugih pa lahko zahteva dolgo, dolgo časa. Toda navsezadnje pridemo po nizu brezpogojnih logičnih korakov do neizpodbitnih odgovorov: do dokončnega Da ali dokončnega Ne.

Toda ko se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih, nismo pod nobeno prisilo, niti pod prisilo logike. Ne obstaja nobena zunanja nujnost, ki bi nas silila v to, da na taka vprašanja odgovorimo na določen način. Smo svobodni! Nasprotje nujnosti ni naključje, temveč svoboda. Sami lahko izbiramo, kdo hočemo postati, ko se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih.

To so bile dobre novice, kot bi rekli ameriški novinarji. Zdaj so na vrsti slabe.

S svobodo izbire prevzemamo odgovornost za vsako našo odločitev. Za nekatere je ta svoboda izbire darilo neba. Za druge je takšna odgovornost neznosno breme: kako ji lahko ubežimo?

Kako se ji lahko izognemo? Kako jo lahko prenesemo na druge?

Z mnogo genialnosti in domiselnosti so si ljudje izmislili mehanizme, s pomočjo katerih se lahko temu neugodnemu bremenu izognejo. Hierarhična zgradba mnogih institucij onemogoča točno lokalizacijo in s tem prevzem odgovornosti. V takšnem sistemu lahko vsakdo reče: "Rekli so mi, naj to (X) storim."

Na političnem prizorišču vse pogosteje slišimo stavek Poncija Pilata: "Nimam druge izbire kot X." Z drugimi besedami: "Ne imejte me za odgovornega, krivi so drugi." Ta stavek se očitno pojavlja namesto drugega: "Od vsega, kar sem imel na izbiro, sem se odločil za X."

Enkrat sem že omenil objektivnost, na tem mestu pa bi jo želel še enkrat prikazati kot enega izmed splošno priljubljenih trikov, s katerim se lahko izognemo odgovornosti.

Kot se še spomnite, objektivnost zahteva, da lastnosti opazovalca ne postanejo del opisa njegovih opazanj. S tem ko se bistvo opazovanja, namreč proces zaznavanja, izključi, se opazovalca degradira v kopirni stroj in se izmakne pojmu odgovornosti.

Kakorkoli že, Poncij Pilat, hierarhije, objektivnost in drugi triki nas vračajo do odločitve, ki je bila sprejeta kot odgovor na dve načelno neodločljivi vprašanji. Obe odločilni vprašanji se glasita:

"Ali sem ločen od univerzuma? To pomeni, da kadarkoli gledam, gledam skozi ključavnico na samo po sebi razvijajoče se vesolje."

Ali:

"Ali sem del univerzuma? To pomeni, da kadarkoli kaj počnem, se spreminjam in univerzum se spreminja z menoj."

Če razmišljam o obeh možnostih, sem vedno znova presenečen nad globino razpoke, ki ločuje oba povsem različna svetova in ki nastane ob taki ali drugačni odločitvi:

Ali samega sebe vidim kot občana neodvisnega univerzuma, katerega pravilnosti, zakone in navade sčasoma odkrivam, ali pa samega sebe vidim kot udeleženca zarote, katere navade, zakone in pravilnosti si zdaj izmišljam.

Vedno, kadar se pogovarjam s tistimi, ki so se že odločili, ali so odkritelji ali izumitelji, name vedno znova napravi vtis dejstvo, da se nihče ne zaveda, da se je nekoč odločal o teh dveh vprašanjih. Če so prisiljeni, da vendarle zastopajo svoja stališča, pa uporabijo sistem pojmov, ki očitno temelji na odločitvi v zvezi z načelno neodločljivim vprašanjem.

Očitno vam pripovedujem detektivsko zgodbo, pri čemer sem zamolčal, kdo je dober in kdo slab, ali kdo je normalen in kdo nor, ali kdo ima prav in kdo je v zmoti. Ker pa gre tu za načelno neodločljiva vprašanja, je odvisno od vsakega posameznika, kako se bo odločil in za to prevzel odgovornost. Imamo morilca. Opozarjam, da ne vemo, ali je bil ali je duševno bolan. Edino, kar vemo, je, kar jaz, vi ali strokovnjak mislimo o tem. In kar jaz, vi ali strokovnjak povemo o

njegovem duševnem zdravju ali bolezni, je moja, vaša ali strokovnjakova odgovornost. Še enkrat poudarjam, da tu ne gre za vprašanje "kdo ima prav in kdo ne". To je načelno neodločljivo vprašanje. Tu gre za svobodo; za svobodo izbire; to je osrednja točka pri Joseju Ortegu y Gassetu:

"Na kratko: človek nima narave, ampak ima ... zgodovino (71). (...) Človek ni stvar, temveč drama (51). (...) Človeku ni treba, da bi zgolj ustvarjal samega sebe, ampak je najtežje, kar mora storiti, odločiti se, kaj sploh hoče (54). (...) Bodisi da je originalen bodisi da posnema, je človek romanopisec samega sebe. Pod temi pogoji (ima) izbiro. Zato (je svoboden). Ampak da se razumemo, svoboden je pod prisilo, pa če to hoče ali ne (55)."

Verjetno v vas vzbujam nezaupanje, ko vsa svoja vprašanja opredeljujem kot načelno neodločljiva. To pa nikakor ne drži. Nekoč so me vprašali, kako je mogoče, da prebivalci tako različnih svetov, kot sem jih prej orisal, torej prebivalci sveta, ki ga odkrivajo, in prebivalci sveta, ki ga izumljajo, sploh lahko živijo skupaj. Odgovor pa je pravzaprav povsem neproblematičen. Iz odkriteljev najverjetneje nastajajo astronomi, fiziki in inženirji; iz izumiteljev družinski terapevti, pesniki in biologi. In za vse bo skupno življenje neproblematično, dokler odkritelji odkrivajo izumitelje in izumitelji izumljajo odkritelje. Če pa bo kadarkoli prišlo do težav, k sreči obstaja veliko družinskih terapevtov, ki človeškim družinam pomagajo k duševnemu zdravju.

Imam dragega prijatelja, ki je odrasel v Marakešu. Hiša njegove družine je stala na cesti, ki je ločila židovsko od arabske četrti. Kot mladostnik se je igral z vsemi otroki, jih poslušal, kar so mislili in govorili, in spoznaval njihove povsem različne poglede na svet. Ko sem ga nekoč vprašal, kdo od njih ima prav, mi je odgovoril, da imajo oboji prav.

"Ampak to ni mogoče," sem vztrajal na svojem aristotelovskem stališču, "le eni imajo lahko prav!"

"Problem ni resničnost," je odgovoril, "problem je zaupanje."

Razumel sem: problem je, da drug drugega razumemo; problem je v razumevanju razumevanja; problem obstaja v odločanju o načelno neodločljivih vprašanjih.

V tem trenutku se pojavi Metafizika in vpraša svojo mlajšo sestro, Etiko: "Kaj naj po tvojem mnenju sporočim svojim varovancem, metafizikom, če se zdaj tako imenujejo ali pa tudi ne?" In Etika je odgovorila: "Povej jim, da morajo vedno tako ravnati, da bodo število možnosti izbire **povečevali**; da, število možnosti izbire **povečevali**!"

Dialogika

Rad bi se obrnil na sestro Etike, na Dialogiko. Katera sredstva, s katerimi se Etika lahko izraža, ne da bi postala eksplicitna, ima na razpolago? Mislim, da ste že uganili, to je seveda jezik. Tu ne govorim o jeziku v smislu zvokov, ki nastanejo zaradi nihanja glasilk, niti v smislu slovnice, sintakse, semantike, semiotike in celotnega ustroja fraz, glagolskih fraz, samostalniških fraz,

globinskih struktur itn. Ko tukaj govorim o jeziku, mislim na izmenjavo, komunikacijo, na ples. Kot pravimo, "za tango sta potrebna dva", pravim jaz, "za jezik sta potrebna dva".

V zvezi s temo jezika, plesa, ste seveda vi, družinski terapevti, od mene mnogo bolj kompetentni. Jaz lahko o tem govorim kot amater. Ker amaterja vodi "amour", veste takoj, da rad plešem ta ples.

Dejansko sem se teh nekaj korakov plesa naučil od vas. Prve učne ure sem bil deležen, ko so me povabili, da z nekaj kolegi sedem v prostor za opazovanje in skozi polprozorno ogledalo opazujem terapevtsko seanso s štiričlansko družino. Naenkrat so me moji kolegi zapustili in v ostal sem sam. Bil sem radoveden, kaj bom videl, če ne bom mogel slišati pogovora in sem izklopil zvok.

Priporočam vam, da tudi sami opravite tak poizkus. Verjetno boste prav tako fascinirani, kot sem bil jaz. Kar sem takrat videl, tiho pantomimo, odpiranje in zapiranje ustnic, telesne gibe, otroka, ki je enkrat samkrat prekinil z grizenjem nohtov..., kar sem takrat videl, so bili plesni koraki jezika, samo plesni koraki, brez motečega učinka glasbe. Kasneje sem slišal od terapevtov, da je bilo srečanje dejansko zelo uspešno.

Kakšna magija, sem si mislil, se nahaja v zvokih, ki jih proizvajajo ljudje, tako da zrak povzroči nihanje glasilk in da se ustnice odpirajo in zapirajo.

Terapija! Dejansko, kakšna velika magija!

In če si predstavljate, da so plesni koraki jezika in spremljajoča glasba edino zdravilo, ki ga imate na razpolago!

Jezik! Dejansko, kakšna magija!

Samo naivneži si lahko predstavljajo, da je mogoče magijo pojasniti, magije ni mogoče razložiti, magijo se lahko le prakticira, kot vam je znano.

Razmišljati o magiji jezika je podobno razmišljanju o teoriji možganov. Prav tako, kot potrebujemo možgane, da lahko razmišljamo o teoriji možganov, potrebujemo magijo jezika, da bi lahko razmišljali o magiji jezika. Gre za magijo teh idej, ki potrebujejo same sebe, da bi se lahko pojavile. So drugega reda.

Prav tako je z jezikom, ki se varuje pred pojasnitvijo, tako da vedno govori o samem sebi: obstaja beseda za jezik, namreč "jezik"; obstaja beseda za besedo, namreč "beseda". Če ne vemo, kaj "beseda" pomeni, pogledamo v slovar. To sem napravil. Njen pomen je: "izjava". Vprašal sem se, kaj je "izjava"? Pogledal sem v slovar. Pomen v slovarju je bil: "izražanje z **besedami**".

Tako se najdemo spet tam, kjer smo začeli. Krožnost: A vodi v A.

To pa ni edini način, s katerim se jezik varuje pred pojasnitvijo. Da bi zmedel svoje raziskovalce, se premika po dveh različnih poteh. Če mu sledimo po eni poti, skoči na drugo. Če mu sledimo

tja, skoči na prvo.

Za kaj pravzaprav gre pri teh poteh?

Ena pot je pot pojavnosti. Razteza se po pokrajini, ki se širi pred nami: pokrajina, ki jo opazujemo skozi ključavnico.

Druga pot je pot funkcije. Razteza se skozi pokrajino, ki je hkrati del nas samih, kot smo mi del nje; pokrajina deluje kot razširitev našega telesa.

Ko se jezik giblje po poti pojavnosti, je monolog. Obstajajo glasovi, ki nastajajo z nihanjem glasilk, obstajajo besede, slovica, sintaksa, polno oblikovani stavki. V zvezi s temi glasovi nastajajo označevalni napotki. Pokaži na mizo, ustvari zvok "miza"; pokaži na stol, ustvari zvok "stol".

Včasih to ne deluje. Margaret Mead se je hitro naučila pogovornega jezika mnogih plemen, s tem da je kazala na objekte in čakala na ustrezen glas. Pripovedovala mi je, kako je nekoč obiskala neko plemo, kazala na različne objekte in zmeraj izzvala isti zvok "ču mulu". Primitiven jezik, si je mislila, uporabljajo le eno besedo! Kasneje je izvedela, da "ču mulu" pomeni, "kazati s prstom".

Če se jezik preusmeri na pot funkcije, je dialogika. Seveda še vedno obstajajo glasovi; eni se slišijo kot "miza", drugi kot "stol", vendar ni potreben noben stol ali miza, ker nihče ne kaže na mizo ali stol. Ti glasovi so povabilo drugim, da skupaj tvegajo nekaj plesnih korakov. Glasovi "miza" in "stol" spravijo v resonanco tiste strune v duhu drugega, ki, ko zavibrirajo, proizvedejo glasove kot "miza" ali "stol". Jezik je v svoji funkciji soznačevalen (konotativen).

V svoji pojavnosti je jezik opisen. Ko poveš svojo zgodbo, jo pripoveduješ, kot je bilo: velika ladja, ocean, veliko nebo in flirt, ki si ga imel, ki je celo pot spremenil v užitek.

Toda komu jo pripoveduješ? Vprašanje je napačno. Pravilno vprašanje je: s kom boš plesal svojo zgodbo, tako da bo tvoj sogovornik poletel s teboj čez krov ladje, zavohal slani vonj morja, dovolil, da se duša razširi prek neba, ko pa pride do flirta, vzbudiš senco ljubosumja.

V svoji funkciji je jezik tvoren, ustvarjalen (konstruktiven), ker nihče ne pozna izvora vaše zgodbe. Nihče ne ve in ne bo nikoli vedel, kako je bilo: ker to, kako je bilo, je za večno minilo.

Spomnite se na Reneja Descartesa, ki je, ko je sedel v svoji študijski sobi, ne samo dvomil, da tam zares sedi, ampak je dvomil v svoj celotni obstoj. Spraševal se je: "Sem ali nisem?" Na svoje retorično vprašanje je odgovoril s solipsističnim monologom: "Mislim, torej sem", ali v sloviti latinski inačici "Cogito ergo sum". Kot se je Descartes dobro zavedal, je to jezik v svoji pojavnosti, sicer svojega uvida ne bi hitro objavil v dobro drugih v svojem delu "Discourse de la methode". Ker je prav tako dobro poznal funkcijo jezika, bi prav tako lahko zaklical: "Mislim, torej smo!"; ali "Cogito ergo sumus".

V svoji pojavnosti je jezik, ki ga govorim, moj jezik. Z njim se zavedam samega sebe: to so korenine zavesti.

V svoji funkciji pa jezik sega k drugemu: to so korenine vesti. In tu se Etika kaže na neviden način skozi dialog. Dovolite mi, da vam preberem zadnje besede iz knjige Martina Bubra "Problem človeka":

"Opazuj človeka skupaj z drugim človekom in opazil boš dinamično dvojnost, človeško bistvo, združeno: tu je dajanje in tam sprejemanje, tu je agresivna in tam defenzivna moč, tu je kvaliteta iskanja in tam odgovarjanja, vedno oboje v enem, vzajemno se dopolnjuje v izmenjujočih dejanjih in vse to skupaj kaže, kaj je: človek. Lahko se obrneš k posamezniku in njega prepoznaš kot človeka zaradi njegove sposobnosti povezovanja. Lahko se približamo vprašanju, kaj je človek, če ga bomo razumeli kot bitje, v čigar dialogiki, v njegovi vzajemno prisotni dvojni-skupnosti (Zu-zweien-sein; two-getherness), se stalno uresničuje in prepozna srečanje enega z drugim."

Ker Buberjevim besedam nimam več kaj dodati, je to vse, kar lahko povem o Etiki in kibernetiki drugega reda. Prav lepa hvala.

Foerster, H. von (1993). Ethics and Second-Order Cybernetics. V: *Psychiatria Danubina* 5, 12: 33-47. Zagreb: Medicinska naklada. (slovenski prevod M. Možina) (ponatis objavljenega predavanja)